

АРХИТЕКТ ДУШАН БАБИЋ* – РЕКОНСТРУКЦИЈА ИДЕНТИТЕТА

ИВАН Р. МАРКОВИЋ, МИЛАН МИЛОВАНОВИЋ

САЖЕТАК:

Градитељски опус архитекте Душана Бабића у Београду до данас није представљао тему ширих историографских проучавања, због чега је елементе његовог архитектонског речника теже дефинисати и валоризовати. Доступна архивска грађа нам пружа драгоцене информације за проучавање живота архитекте Бабића и његовог опуса, који је креирао у престоници Краљевине Југославије у периоду од 1927. до 1946. године. Пројектовао је преко педесет стамбених и мултифункционалних стамбено-пословних грађевина, затим цркве и крематоријум у Београду, док је истовремено учествовао на најмање десет великих државних конкурса, међу којима се истичу решења за Теразијску терасу, Двор за краљевиће на Дедињу, Ратнички дом у Београду и др.

У дифузији различитих покрета, стилова и праваца, који су се развијали у Србији и Београду током међуратне епохе, као последица надирања углавном западноевропских културних утицаја, Бабићева упоришна тачка стваралаштва налазила се у примени и модификовању принципа модерне архитектуре. Стереометријске форме, кубични волумени, безорнаменталне фасаде и строге линије били су оплемењивани често слободније интерпретираном декоративном пластиком барелефа, слободних скулптура или геометризованих облика. Сваку грађевину, Бабић се трудио да претвори у нарочити архитектонски доживљај, посебно у динамично интерпретираним цртежима перспектива и наглашавању детаља.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Београд, Душан Бабић, модерна архитектура, ГАМП*

ABSTRACT:

To this day, the Belgrade *oeuvre* of architect Dušan Babić has not been subjected to broader historiographic research, making the elements of his architectural vocabulary all the more difficult to define and evaluate. The available archival material does provide valuable insights into the life of architect Babić and his works in the capital of the Kingdom of Yugoslavia between 1927 and 1946. He produced over fifty designs for residential and mixed use buildings (comprising both commercial and residential space), several churches and the crematorium in Belgrade, simultaneously participating in at least ten big state competitions with notable entries, such as the designs for the Terazije slope, the Princes' Palace in the Dedinje Royal Compound, the Veterans Club building, etc.

In the diversity of movements, styles and trends developing in Serbia between the two world wars as a result of the surge of predominantly west European cultural influences, the application and modification of modern architecture principles formed the mainstay of Babić's creative endeavours. Stereometric forms, cubic volumes, unadorned facades, and strict lines were refined with often more freely interpreted bas-relief ornamentation, free standing sculptures or geometric forms. Babić made an effort to turn each and every structure into a unique architectural experience, especially by dynamically interpreted drawings of perspective and accentuated details.

KEYWORDS: *Belgrade, Dušan Babić, Modernist architecture, Modern Architects Group (Grupa arhitekata modernog pravca – GAMP)*

* Рад је излаган под истим насловом на конференцији *Критичка историја визуелног преиначавања јавних простора Београда (19–20. век)*, 27–28. октобра 2016. Сажетак рада објављен је у: Макуљевић, Н. и Кадијевић, А. (ур.) (2016), *Зборник резимеа : Друџа академска конференција 'Критичка историја визуелног преиначавања јавних простора Београда (19-20 век)*, Београд: Центар за визуелну културу Балкана : Одељење за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду: 40–41.

Бележење историје у пракси историографског проучавања подразумева пре свега дефинисање теме и њеног затеченог историјског контекста, затим одређивање стратешких циљева истраживања и коначно научни значај резултата. У даљем процесу креирања теоријске идентификације, изабрани елементи методолошког механизма (типологија, статистика и др.), односно систематизација научних и стручних атрибуција, по правилу, представљају упоришне тачке у процесу валоризације. Међутим, накнадне процесе класификације, квалификације и периодизације, који пружају суштински допринос истраживању, није могуће спровести уколико не постоји, или до тог тренутка није пронађен, обимнији фонд валидних информација о предмету проучавања. Услед недостатка информација анализе остају научно недоречене, што прети да се тема подвргне производним тумачењима. Последице такве проблематике одређују даљи ток истраживања у правцу постепеног замирања интересовања историографске струке, или развоја научно неутемељених судова у којима доминирају субјективни ставови проучавалаца савремене архитектонске историје.

Томе ваља додати и објективне потешкоће истраживања указане тематике, које могу настати уколико није сачувана архивска грађа, односно техничка документација и заоставштина архитекте којима би се унапредио методолошки процес. Парадигма приказане проблематике у новијој домаћој историографији и хроничног понављања непроверених резултата досадашњих истраживања, може се евидентирати на конкретном примеру проучавања живота и међуратног градитељског опуса архитекте Душана Бабића. Иако је званично регистрована у надлежним архивским институцијама, а тиме и доступна за коришћење у процесу истраживања, сачувана техничка грађа и писана документација о пројектној делатности архитекте Бабића, у периоду од 1927. до 1946. године, није представљала предмет темељитијих проучавања. Имајући у виду да је до данас објављен невелик број историографских радова и осврта на Бабићеву биографију и укупни градитељски опус,¹

расветљавању свих чинилаца загонетног идентитета и валоризацији његовог професионалног учинка мора се приступити веома пажљиво.

Архитекта Душан Бабић је рођен 28. новембра 1894. године² у Бањалуци, од оца Спасоја и мајке Ане, рођене Љубојевић.³ (сл. 1) Након стицања основног и средњег образовања, уписао се 1913. године на Високу техничку школу у Бечу [Technische Universität Wien], на Одсек за архитектуру, где је и дипломирао школске 1919/1920. године. Током студија предавали су му реномирани професори те високошколске установе, попут Макса фон Ферштела [Max Freiherr von Ferstel, 1859–1936], који му је био ментор,⁴ затим Максимилијана Бамбергера [Max Bamberger, 1861–1927], Зигфрида Тајса [Siegfried Theiss, 1882–1963], Емила Артмана [Emil Wilhelm Artmann, 1871–1939], Карла Мајредера [Karl Mayreder, 1856–1935]⁵ и Франца Крауса [Franz Krauß, 1865–1942]. Подаци о Бабићевом кретању у периоду од 1920. до 1922. године до данас нису довољно истражени, иако се може оправдано претпоставити да је у то време активно тражио посао на релацији Бањалука–Сарајево–Београд. Томе у прилог сведочи и Бабићево писмо од 29. новембра 1922. године, упућено Министарству грађевина с молбом за *огјоварајуће намјештење у Београду*.⁶

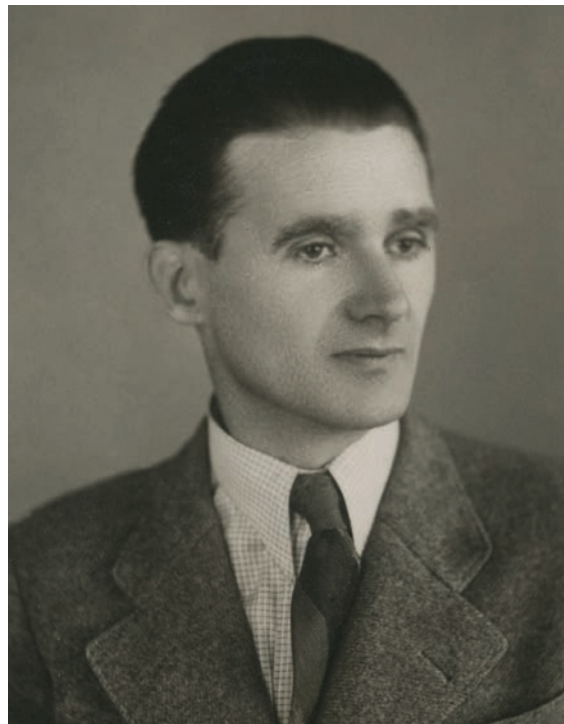
Током 1923. и 1924. године догодило се неколико важних догађаја у Бабићевом животу, који су посредно утицали на касније напредовање у струци овог српског неимара. Наиме, три године након дипломирања, Бабић се још два пута вратио на Високу техничку школу у Бечу, и то: од 16. до 20. априла 1923. године, када је положио Практични испит, односно 5. маја исте године када је положио Други државни испит, чиме је стекао звање инжењера.⁷ Окончањем академских обавеза у Бечу, Бабић се након краћег боравка у Бањалуци јавио на дужност служења војног рока, од 1. августа 1923. до 1. маја 1924. године, у ђачком ескадрону у Суботици, где је напредовао до војног чина коњичког поручника.⁸ Стицање војних заслуга и напредовање у одбрамбеном сектору,⁹ имало је, како се касније показало, велику улогу

на Бабићево преживљавање у заточеништву током Другог светског рата.

Након одслужења војног рока и повратка из Суботице у Сарајево, Бабић је кратко био без посла када се умешао српски новинар и публициста Стијепо Кобасица, који је упутио телеграм председнику Министарског савета Николи Узуновићу, с питањем *зашићо и поред Вашеј обећања, мој пријатељ Душан Бабић још није именован инжењером грађевинске дирекције Сарајево?*¹⁰ Неколико дана након датума слања телеграма у Београд, 15. јула 1924. године уследило је Бабићево намештење у Грађевинској дирекцији Сарајева на дужност архитекте-приправника, док је 8. септембра исте године уследила одлука о његовом сталном запошљању јер, како је наведено у писменом образложењу дирекције, *за њо услед изражених месџа има буцејске моћности*.¹¹ Током три године проведене у Грађевинској дирекцији Сарајева (1924–1927), Бабић је постепено напредовао у струци¹² активно радећи на реконструкцијама, доградњама, надзору и ревизији пројеката у Бањалуци,¹³ Босанском Шамцу, Сарајеву,¹⁴ Бијељини и Београду.¹⁵

Очигледно у сталном раскораку с временом, између текућих послова у Грађевинској дирекцији Сарајева, самосталних активности¹⁶ и путовања у Париз на Светску изложбу, Бабић је 1925. године био ангажован на пројекту за изградњу Цркве Светог Димитрија у Босанском Шамцу.¹⁷ Иако данас не располажемо са довољно информација о ауторству ове цркве, постоји могућност да ју је пројектовао самостално, или као коаутор с архитектом Петром Ј. Поповићем, или можда с архитектом Душаном Живановићем, у чијој је групи архитеката и био запослен.

Након подношења молбе, Бабић је 11. августа 1927. године добио позитиван одговор из Грађевинске дирекције Сарајева о свом премештају у Београд, у Архитектонско одељење Министарства грађевина, у којем је био запослен од 11. октобра 1927. до 22. новембра 1929. године.¹⁸ Током две године чиновничког напредовања у државној служби,¹⁹ учествовао је на више јавних конкурса, међу

Сл. 1 / Арх. Душан Бабић (извор: ИАБ Службенички листи Градској војнаварсџва Београд)

којима се истичу конкурсни пројекти за Ратнички дом у Београду²⁰, Хигијенски завод у Сарајеву, Бановинску палату у Скопљу и др.

Преломни период у Бабићевом професионалном стваралаштву догодио се крајем 1929. године, када је на сопствени захтев напустио државну службу у Министарству грађевина²¹ и започео приватну праксу овлашћеног цивилног архитекте. Наиме, решењем Министарства грађевина, по службеној дужности, Бабић је распоређен из Београда у Техничко одељење Врбаске бановине, али се таквој одлуци отворено супротставио званичним дописом 22. новембра 1929. године, наводећи да *из фамилијарних разлоја не може да напусти службу у Београду*, због чега је поднео оставку у Министарству грађевина.²²

Непосредно пред напуштање службе, Бабић је био надзорни архитекта на довршењу Цркве Александра Невског у Београду. Упркос снажној бури подигнутој међусобно сукобљеним ставовима

вима архитеката Драгутина Маслаћа, Николаја Краснова и напоследку Петра Ј. Поповића, поводом наставка изградње дорћолске богомоље, до данас су остале нерасветљене околности због којих је Бабић изабран да буде надзорни архитекта на том пројекту.²³

Током београдског периода, који је укупно трајао незнатно дуже од једне деценије (1927–1941), приметно је неколико специфичности везаних за Бабићев боравак у престоници, динамику градитељске делатности и учешће у културном животу града. Пре свих, истичу се његова честа пресељења (чак 13 пута)²⁴ на различите локације.²⁵ Отуда се стиче утисак да није имао свој стални атеље већ је, у импровизованим условима у становима које је изнајмљивао, пројектовао у сарадњи с Миланом Богдановићем, техничарем родом из Сарајева, с којим се вероватно упознао током службовања у тамошњој Грађевинској дирекцији. У периоду од 1929. до краја 1933. године, Бабић и Богдановић су живели у кући архитекте Милана Злоковића, у Улици Интернационалних бригада 76, док им се атеље налазио у просторијама исте куће с улазом из Улице Јанка Веселиновића.²⁶ Отуда се могу посматрати различите друштвене околности које су претходиле формирању Групе архитеката модерног правца.²⁷

У светлу нових открића, сећања арх. Којића – да је он био спона између арх. Злоковића и арх. Бабића²⁸ – данас су добила нови легитимитет. Наиме, током рада у Грађевинској дирекцији Сарајева, Бабић је 1925. године добио тражено одсуство да би отпутовао у Париз на Светску изложбу.²⁹ У француској престоници, сасвим извесно, могао је да успостави комуникацију с Којићем, колегом и земљаком, који је у то време боравао у Паризу не само као предводник делегације Клуба архитеката већ и у својству аутора *Босанској киоска* народне радиности, који се налазио код улаза у Павиљон Краљевине Југославије.³⁰ С друге стране, двојица српских архитеката су наредних месеци морали да се сретну најмање још једанпут док су *заједно службовали у Министарству грађевина*,³¹ имајући у виду да

је 1926. године Којић реализовао свој пројекат Хируршко-уролошког павиљона Опште болнице у Београду, на којем је Бабић имао функцију надзорног архитекте.³² Коначно, током 1927. године, створени су сви предуслови за будуће организовање ГАМП-а,³³ када је Злоковић постигао суштину филозофије стереометријске архитектуре модерног правца изградњом сопствене куће на Неимару, а са друге стране, Бабић је добио премештај из Сарајева и трајно се населио у Београду. Исте године, Којић је напустио државну службу архитекте Министарства грађевина и започео каријеру универзитетског професора на Архитектонском одељењу Техничког факултета у Београду, а Јан Дубови, чешки архитекта и главни *иницијатор и предлачач за организовану акцију*³⁴ оснивања ГАМП-а, започео успон у својој пројектантској каријери.

Као један од оснивача Групе, Бабић је имао сталну функцију записничара,³⁵ док је истовремено активно учествовао у њеном раду и организовању бројних предавања³⁶ и изложби у циљу афирмације архитектуре модерног правца. На Првом салону архитектуре,³⁷ приређеном у јуну 1929. године у Уметничком павиљону „Цвијета Зузорић“ на Калемегдану, међу изложеним пројектима бројних аутора, Бабић је приказао укупно десет идејних решења.³⁸

До званичног заснивања самосталне пројектантске делатности 1930. године, Бабић је два пута прагматично искористио кратке периоде ван службе, између оставке у Грађевинској дирекцији Сарајева и пресељења у Београд, односно напуштања државне службе у Министарству грађевина и оснивања сопственог атеља. Први пут, 1927. године учествовао је на конкурс за пројектовање Храма Светога Саве на Врачару с пројектом под мотом *Ришам*.³⁹ Стилски неуједначено али концепцијски вешто изведени прикази екстеријера, више експресионистичке него неовизантијске сакралне грађевине, до данас су остали запажени као најоригиналније решење на овом конкурс. Несумњиве стилске и композиционе цитате са светосавског конкурсног ре-

шења, Бабић је у сведенијој форми применио 1929. године на пројекту Цркве Светих апостола Петра и Павла у Добоју.⁴⁰ (сл. 2)

Преносећи комплетан морфолошки корпус конкурсног решења за Храм Светог Саве на Врачару, Бабић је у поједностављеној форми, али уз задржавање препознатљивих момената разигра-них фасадних детаља слепих ниша и заталасане пете фасаде, пројектовао петокуполно црквено здање цркве спомен-костурнице погинулих у Првом светском рату. Као куриозитет се истиче податак да је каменорезачке радове на цркви из-вео чувени брачни пар, мађарски скулптор Карло Барањи и српска вајарка Злата Марков-Барањи.⁴¹ Бабић је пројектовао комплетну цркву 1929. године, али је због оставке у Министарству морао да напусти пројекат, чије детаље је довршио и реализовао готово читаву деценију касније архитекта Драган Гудовић.⁴² Коначно, најближе евокације добојске цркве данас се могу уочити на примеру чукаричке богомоље, Цркве Свете Петке у Београду, из 2004. године, делу архитектке Бранка Пешића.⁴³

Други пут, непосредно након напуштања чиновничке службе у Министарству, крајем 1929. године, учествовао је на конкурс за Теразијску терасу у Београду. Тада је његов пројекат, под мотом *Симфонија*, добио први откуп, далеко испред будућих апологета модерне архитектуре у Србији, чија решења нису узета ни у шире разматрање на овом конкурс.⁴⁴ Током прелазног периода, на самом почетку четврте деценије, учествовао је на најмање још два велика конкурса у Београду – за Дом УЈИА (1930)⁴⁵ и за зграду Привилеговане аграрне банке (1930–1931).⁴⁶

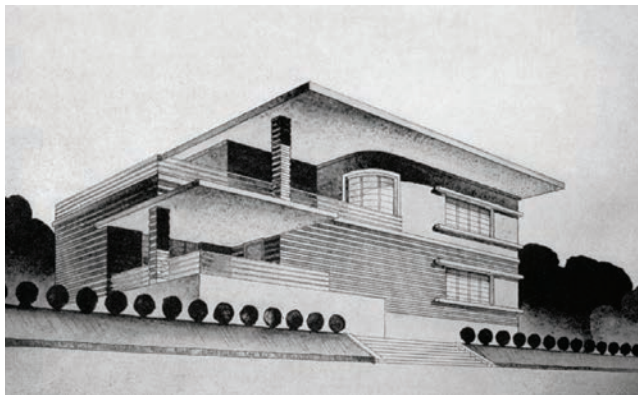
Коначно, 22. јула 1930. године, Бабић је уписан у списак овлашћених инжењера и архитеката, када је започео своју самосталну пројектантску делатност у Београду.⁴⁷ У раздобљу од 1931. до 1941. године, углавном се бавио пројектовањем и изградњом породичних кућа и вила, док је пред Други светски рат био више ангажован у изградњи интерполација мултифункционалних стамбено-пословних грађевина.

Сл. 2 / Црква Светих апостола Петра и Павла у Добоју, око 1939. године (приватна колекција)

Након одлуке о преласку у приватну праксу, која је могла бити мотивисана ограниченим могућностима за испољавање креативног нерва у државној служби, Бабићева каријера је доживела моментални процват. Већ на самом почетку, успео је да формира типолошку трилогију грађевина локацијски концентрисаних на падинама резиденцијалне зоне београдског насеља Сењак. И управо овде, у неспутаним визурама на реку, архитекта је током кратког временског периода (1931–1935) креирао антологијске примере београдског и српског модерног градитељства, од којих је данас већина девастирана, поједина у процесима разградње и уништења, а извесна, иницијално пажљиво компонована, преуређена преправкама и доградњама.

Највише самосвојности ауторског уметничког кред, изражене посвећености и духа садржавала је вила Марије Рајх у Улици Сање Живановић 2а (1930),⁴⁸ концепцијски формирана око простора за боравак на отвореном – тераса степенасто каскадираних и покривених кровном плочом коју носе парови канелираних стубаца. Суседна вила, инжењера Протића, у Улици Жанке Стокић 9 (1930),⁴⁹ обједињена је у компактнију целину, визуелно умекшана обличастим волуме-

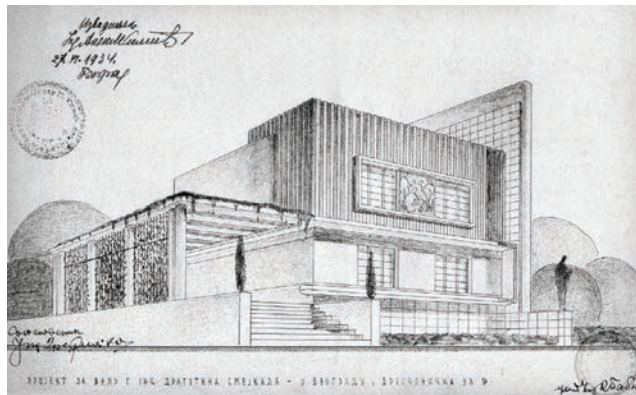

Сл. 3 / Породична кућа Драјице Пројић, Жанке Стоковић 9, порушена током 2017. године (извор: Маневић 1999: 18)

нима који маркирају позиције лођа (сл. 3). У бити, идентичан поступак Бабић је потом применио на пројекту виле Звонимира и Злате Махинић у Темишварској 16 (1930, довршена 1934),⁵⁰ порушеној 2006. године у још једном од злосрећних решења инвеститорског урбанизма.

Из истог периода, на супротном крају града, нарочито се истицала приватна једносратна кућа Гојка Тодића у Молеровој 16 (1930), чије фасаде су красили рељефи и фасадна орнаментика дијамант квадера.⁵¹

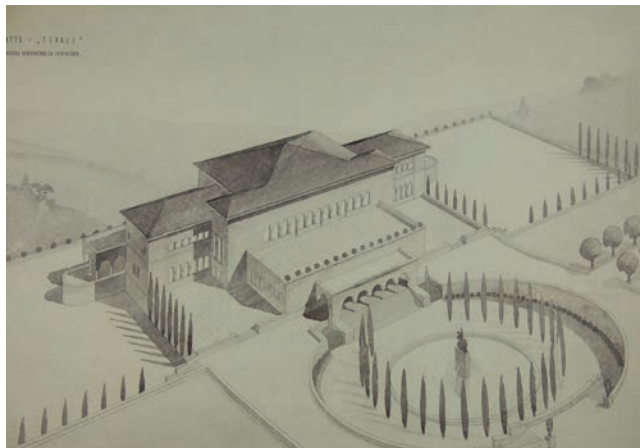
Поред индивидуалних објеката, Бабић се, почетком тридесетих година бавио и пројектовањем вишеспратних зграда са становима *пог ренију*. Једно од најзначајнијих места међу овим структурама заузима пројекат палате „Лектрес“ (1931), за власника Џају Левија у Маршала Бирјугова 21, која је, према оригиналном плану, предвиђена с карактеристичним декоративним корпусом канелираних површина у контрасту с нижим волуменом артикулисаним оквирима око прозора. Зграда „Лектрес“ носи сложену судбину настајања, с обзиром на то да је Бабићев пројекат само неколико месеци касније преузео архитекта Валериј Сташевски,⁵² који је преправио план основе,⁵³ иницијално осмишљене са специфично обликованим претпросторима, и изменио артикулацију осе прозорских отвора на pročељу. За разлику од Бабићевог решења pročеља с једним сведенијим

Сл. 4 / Породична кућа Драјућина Смејкала, Брејалничка 9 (извор: ИАБ ТД ОГБ Ф 13-3-1934)

рељефним пољем на првом спрату, изведени пројекат Сташевског је раскошнијег карактера са четири изведена рељефна поља квадратног облика у централној оси грађевине.⁵⁴ Без обзира на измене плана и изгледа фасада, према нацртима арх. Сташевског, зграда „Лектрес“ је била несумњиви Бабићев фаворит, имајући у виду да је средином 1931. године овај пројекат излагао на Првој изложби југословенске савремене архитектуре.

Средином 1932. године, Бабић је пројектовао зграду Јосифа Радуловића, планирану за изградњу на главном градском тргу у Бањалуци.⁵⁵ У програмски сложену стамбено-пословну грађевину с локалима у приземљу и функционално организованим становима на спрату, Бабић је први пут у свој градитељски опус увео армиранобетонски скелетни систем конструкције. Толика ширина ауторског захвата је нарочито интересантна, имајући у виду да је план за Радуловићеву зграду, иако нереализовану, био један од првих Бабићевих пројеката након стицања звања самосталног архитекта. Повратак у Београд обележио је пројекат за породичну кућу Јелене Плеван у Османа Ђикића 9 (1933),⁵⁶ с експресионистичким волуменом и оградом од једноставних гвоздених профила на спрату.⁵⁷ Сличан сиже и распоред маса, уз суштински другачији карактер унутрашњег простора, Бабић је поновио касније на пројекту виле инжењера Драгутина Смејка-

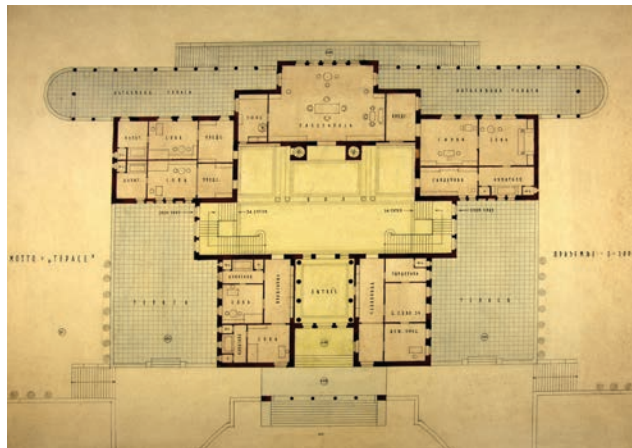

Сл. 5 / Вила за краљевиће, конкурсно решење, њерсјекциџа из ваздуха, 1934. (извор: Архив Србије, Збирка џланова, скица и умејничких слика ПС - 1)

ла у Брегалничкој 9 (1934),⁵⁸ чију главну фасаду је декоративно обогатио фигуралним рељефом *Баханџкиње*, аутора Ристе Стијовића.⁵⁹ (сл. 4) На плановима Бабићевих кућа и вила изграђених од 1930. до 1935. године примећује се концепт прочишћеног простора лишеног сувишних комуникација, ходника и степеништа, наводећи станаре на оптимално коришћење просторија великих димензија, функционално продуктивнијих и осветљенијих. Данашњи боравак у тим просторима осваја посматрача, док претходна тумачења о незанимљивим основама и *изнуђеним решењима*, *ђуним ходника* и *нефункционалних веза*⁶⁰ само доводе у питање валидност таквих судова.

У привременој стагнацији градитељске каријере, средином 1935. године, Бабић ипак није напустио пројектовање у идејно-ауторском смислу. Иако је интензивно радио у Београду, било је без нарочитог успеха и без већег броја реализација.

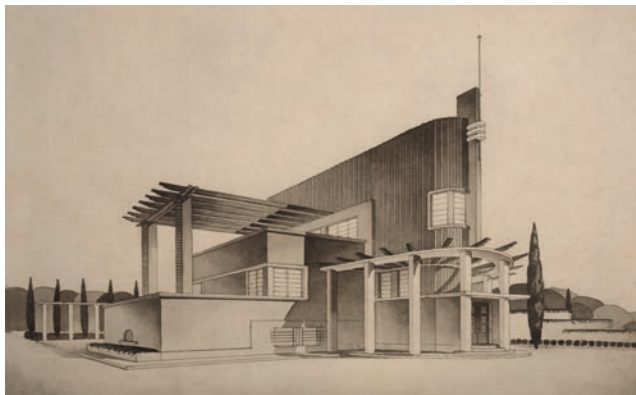
На конкурс у организваном 1934. године за вилу краљевића династије Карађорђевић на Дедињу⁶¹, Душан Бабић је учествовао с пројектом под мотом *Терасе* (сл. 5 и 6). Његова композиција с монументалним прилазним платоима, гигантским залученим терасама, округлим језером и јасним, одмереним потезима, обавијена је у еклек-

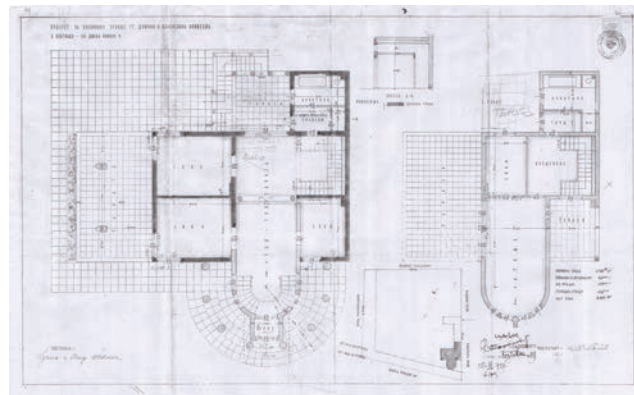
Сл. 6 / Вила за краљевиће, конкурсно решење, џројекат џснове џриземља, 1934. (извор: Архив Србије, Збирка џланова, скица и умејничких слика ПС - 1)

тичко рухо, које би се на основу тумачења шире стилске атрибуције могло приписати модерном правцу градње у домаћој архитектури, али с недвосмисленим освртом на сценични доживљај проренесансног тумачења архитектуре италијанских палата. Упркос умереним али ипак негативним коментарима конкурсне комисије, да *фасада одговара условима конкурса, али је монођона*,⁶² данас се запажају неке недоследности које заиста нису биле у складу с конкурсним пропозицијама, вероватно зато што су их знатно превазилазиле.

Пре свега, укупан визуелни доживљај планираног комплекса изазива страхопоштовање истовремено наводећи посматрача да пројекат тумачи као дело искусног аутора, верзираног за изградњу сличних репрезентативних здања. С друге стране, приметна је изузетна посвећеност минуциозно планираним елементима и наглашавању њихових функција. Од залучених бочних тераса, које дефинишу специфичан кубус грађевине, преко организације унутрашњих просторија пажљиво планираних у складу с потребама принчева, до врсте и распореда намештаја акварелисаних на цртежима попречних пресека виле – Бабић је водио рачуна о сваком детаљу на пројекту. Ипак, поред монументалних димензија, највише пажње привлачи рас-

Сл. 7 / Породична кућа браће Душана и Владислава Новосела, Њерсејектйива, Др Милутиина Ивковића 9, срушена 90-их година XX века (извор: ИАБ ТД ОГБ Ф 16-22-1923)

Сл. 8 / Породична кућа браће Душана и Владислава Новосела, ѡројекат ѡснове ѡриземља и ѡрвој сйрајта, Др Милутиина Ивковића 9, срушена 90-их година XX века (извор: ИАБ ТД ОГБ Ф 16-22-1923)

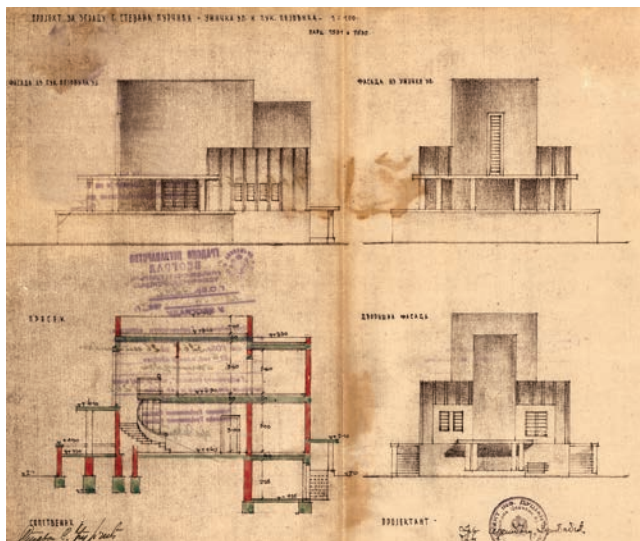
кошно партерно решење парковског окружења с приступним залученим степеништем и кружним језером. Коначно, усклађивање конфигурације терена са специфичном наменом грађевине у вртном амбијенту доказује да је *главни мотив за решавање фасаде била хармонија са ѡстојојећим објектима и терасе које ѡјети условљавају ѡложај зграде са лејим видиком*.⁶³

Међу радовима чије су идејне основе засноване на преношењу академских образаца у програм амбијенталне целине репрезентативног објекта краљевске резиденције, присуство савремених композиционих метода очигледно није било прижељкивано, посебно не међу члановима жирија који су неговали конвенционалније погледе на архитектуру, какви су, између осталих, били архитекта Виктор Викторович Лукомски,⁶⁴ Сергеј Смирнов и, напоследку, краљ Александар Карађорђевић лично, који је изабрао коначни пројекат за реализацију. Ипак, интересантно је да се у осмишљавању спољашњости Бабић несумњиво ослањао на обликовни речник који је Лукомски разрадио на хотелу „Авала“ (1930) и Патријаршијском двору (1932) у Београду.

Данас смо у могућности, с адекватне историографске дистанце, да сагледамо могуће узоре који су Бабићу послужили у пројектовању

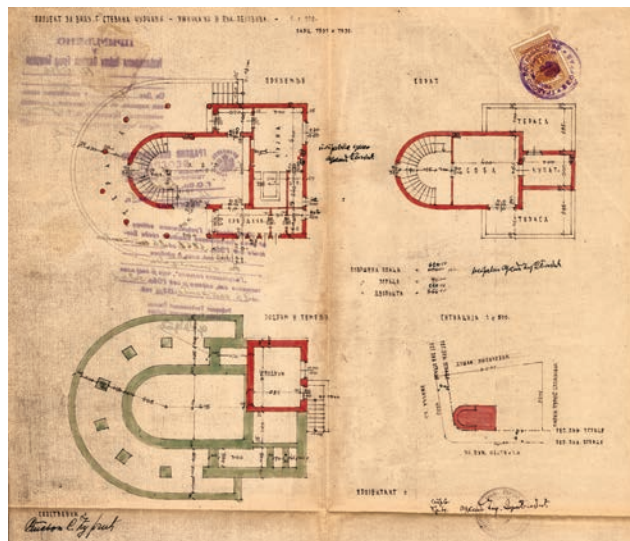
основног тлоцрта дедињске виле за краљевиће. За Међународну изложбу у Милану 1931. године архитекта Драгиша Брашован је пројектовао Павиљон Краљевине Југославије, чија птероидна форма са бочним залученим волуменима и истакнутим кубусом у централној зони подсећа на силуету Бабићевог потоњег резиденцијалног здања на Дедињу. Треба имати у виду да је од 1930. године, када је пројекат Павиљона био у процесу израде, Брашован постао члан ГАМП-а, при чему је сигурно да се на неком од састанака Групе морао срести са Бабићем. Поред тога, мало је вероватно превидети сличности у тлоцртима Бабићево виле са два пројекта за Уметнички павиљон у Загребу, архитеката Бранислава Којића и Марка Видаковића, објављених у словеначком стручном часопису *Arhitektura*, бр. 2 из 1932. године.⁶⁵ Без обзира на пресељења која су уследила, као и на чињеницу да се није задржавао дуже у једном стамбеном простору, где је могао да чува и проучава страну и домаћу литературу, постоји објективна могућност да је Бабићу била доступна библиотека односно приступ свим часописима који су периодично пристизали у Злоковићеву кућу, у којој је тих година још увек живео.

Током наредних година Бабићево ангажовање у пројектантској струци обележено је из-

Сл. 9 / Породична кућа Стевана Ђурчића, изгледи фасада и пресеци, угао Билећке и Пуковника Пејовића (извор: ИАБ ТД ОГБ Ф XV-81-1940)

градњом неколико грађевина, међу којима се истиче стамбена зграда Ристе Аранђеловића на углу улица Баба Вишњине и Његошеве 69 (1935),⁶⁶ која је данас девастирана каприциозном доградњом, изгубивши оригинални ликовни идентитет: угао наглашен плитком канелацијом у малтеру, прозоре уоквирене јаким профилима, необичности у детаљима – попут заобљеног сокла који се протеже до висине првог спрата. Експресионистичко наглашавање угла, са сменом обличастих маса, косих испада у приземљу, смело је и несвакидашње решење које ће тек у радovima архитеката који су следили поуке модерне архитектуре дефинисати свој стилски исказ. Такође, интерполирана стамбена зграда Милке Турман (1936),⁶⁷ на Косанчићевом венцу 28, виртуозно саграђена на уској и неправилној парцели, својим крајње сведеним облицима, уклопила се у специфично и осетљиво градско ткиво. Архитектонски речник ове мале, необичне зграде за становање, уништен је у најновијој реконструкцији фасаде, када је самовољно поништен врло прецизан графизам, а најважнији ликовни акценат – носач за заставу – демонтиран. Ипак,

Сл. 10 / Породична кућа Стевана Ђурчића, пројекти и планова основа, угао Билећке и Пуковника Пејовића (извор: ИАБ ТД ОГБ Ф XV-81-1940)

једини преживели оригинални детаљ улазних врата у антикоро-профилима, остао је неокрњен.

Бабићева градитељска каријера се од 1937. године налазила на прекретници када је пројектовао и успео да реализује тек понеки мањи објекат, али и да успешно реализује реконструкцију vile браће Владислава и Душана Новосела, у Улици др Милутина Ивковића 9 (сл. 7 и 8).⁶⁸ Преправљајући затечени објекат, Бабић је пуну пажњу посветио отварању грађевине ка невеликом врту и неспутаним визурама. С друге стране, неизведени пројекат vile Стевана Ђурчића (1937), планиран на углу улица Билећке и Пуковника Пејовића, представља један од најинтересантнијих градитељских примера прочишћеног речника модерне архитектуре у опусу архитекте Бабића.⁶⁹ Простор ентеријера је организован око залученог опходног хола за дневни боравак и комуникацију с једине две просторије на спрату – спаваћу собу и интерно купатило (сл. 9 и 10). Кухиња својим положајем и организацијом сугерише технолошки разрађену јединицу – више као простор лабораторије с електричним штедњацима и једноставним плакарским оставама него конвенционалног решења

Сл. 11 / Архитекцији Милан Злоковић (лево), Ружица Илић (средина) и Душан Бабић (десно), после 1935. године (фотоотека Фондације Милан Злоковић)

кухиње. Специфичан архитектонски речник куће Стевана Ђурчића може се сврстати у једно од најмаркантнијих Бабићевих градитељских промишљања, чије тумачење комплексног морфолошког механизма преклапања маса и прочишћеног функционалног плана захтева нарочиту анализу, којом би се анулирала претходна тумачења да је модерна архитектура у Београду била прихватана *сјоро и штељиво*,⁷⁰ док су београдски модерни архитекти били у немогућности да у *пракси примене принципне модерне архитектуре*...⁷¹

Кратко време потом, од 12. августа 1937. године, провео је у радној атмосфери бироа Грађевинског одељења Техничке дирекције Општине града Београда, где је с групом младих колега (Богдан Игњатовић, Ружица Илић, Милица Штерић, Јованка Јефтанић, Милош Лазаревић, Никола Гавриловић, Ђорђе Петровић и др.), осам месеци радио на разради Регулационог плана Београда.⁷² Иако је у наведеном периоду био препуштен себи и самосталном тражењу нових ангажмана, у државној, односно градској служби или приватном сектору, чини се да колегијална веза између Бабића и Злоковића ниједног тренутка није бледела. О томе сведоче и малобројне фотографије о заједничком раду на за сада непознатом пројекту.⁷³ (сл. 11)

Нова прекретница у Бабићевој каријери догодила се после одлуке општинских власти Београда да га отпусте из службе заједно с десетином других младих архитеката, инжењера и техничара ангажованих на разради регулационог плана Београда, с образложењем да нема буџетских средстава за даљи рад на овом пројекту. Како се поново нашао у немилости државног апарата, Бабић је услед угрожене егзистенције покушао да се врати државној служби, аплицирајући 1938. године за запослење у Министарству грађевина, али је исте године одбијен.⁷⁴ Због тога се од средине 1938. године последњи пут у својој каријери окренуо самосталном раду, пројектујући неколико стамбених зграда за издавање. Обликујући њихово спољашње рухо, Бабић посеже за прецизним стилским преношењем класицистичке архитектуре, али и одјецима већ прохујалог ар декоа, као и чистим, готово безорнаменталним структурама. Током 1940. године, у Улици Симе Игуманова 47,⁷⁵ у духу француске неоренесансне архитектуре Бабић пројектује малу двоспратну зграду за издавање: раскошан програм претпоставља низу скромних једноспратних и двоспратних стамбених јединица на спрату.

У том правцу, стамбене вишеспратнице у Михаила Богићевића 6, комплекс од две зграде у Димитрија Туцовића 18 и Далматинској 121, Ђуке Динић 10, Булевару деспота Стефана 33, Војводе Шупљикца 6 и многим другим београдским улицама не разликују се много по структури унутрашње организације простора, иако се може приметити да је Бабић често посезао за сажетијим, компактним решењима станова. Слична решења су у широком обиму изграђивали архитекти Миладин Прљевић, Бранислав Маринковић, Момчило Белобрк, Владета Максимовић и други, уз дужну пажњу посвећену новим просторним склоповима, рационалним зонирањем функција без непотребног утроска простора на ходнике и степенишне комуникације, креирајући на појединим примерима сасвим нов концепт становања.

Истовремено, Бабић је свој метод акцентовања фасада елементима декоративне пластике

утврдио као концептуално оживљавање строгих линија. Низови округлих дијагонално постављених окулуса, необична постоља јарбола за заставу (хипертрофирана или обликована ван основних стилских особености), пуне ограде равних кровних тераса перфорираних правоугаоним отворима, сценичним у својој суштини, спајање класицистички касетираних сводних таваница и безорнаменталних фасада, постали су препознатљив део речника овог архитекте.

Стамбена зграда Еле Фурман у Шантићевој 4⁷⁶ парадигматичан је пример специфичног Бабићевог приступа, у којем је било места за експериментисање: први спрат у виду *bel etage*, обрађен је и уоквирен истакнутим солбанковима и венцима једноставне профилације, који надвисују сведено обликоване полустубове. Без одређених назнака о разлогу и хтењима, Бабић на слепи бочни зид до суседне парцеле понавља идентичан мотив, умекшавајући његову појавност без отвора. На коначном плану, грађевинске власти нису имале слуха за такав Бабићев креативни иступ, не дозвољавајући понављање мотива с прочеља зграде на бочну фасаду. Истодобна кући у Шантићевој 4, стамбена зграда у Дубровачкој ба⁷⁷ може се оценити успешним Бабићевим експериментом: потпуно безорнаментална површина фасадне равни дискретно је наглашена плитким оквирима прозора, остављајући пуне балконске ограде, сада већ потпуно у духу новог грађења. Тако строго и јасну композицију фасаде Бабић је надвисио завршним венцем ослоњеним на низ стилизованих конзолица. Право изненађење крије се у унутрашњости приступног хола с таваницом у касетираном своду и класицистичком штучо декорацијом. Такође, и монументални склоп двеју стамбених зграда између Димитрија Туцовића 18 и Далматинске улице 121 (1940),⁷⁸ обogaћен је равном кровном терасом с екранским отвором у зиданој огради, елементом за чији узор је Бабићу можда могао послужити сличан пример с Ле Корбизјеове виле Савоја.

У опусу Бабићевих нереализованих решења, која су остала непозната до данас, истиче се план за изградњу крематоријума израђен пред Дру-

ги светски рат за Друштво „Огањ“.⁷⁹ Фунерална намена грађевине наглашена је спиритуалном димензијом архитектуре класичног грчког храма с наосом, хором, просторијом колумбаријума и припадајућим просторима за спаљивање покојника. Планирајући унутрашњи простор крематоријума у облику целе с полуружном апсидом и нижим призиданим анексима, он је у својем последњем нереализованом међуратном делу дао особени допринос теми која у српској средини готово да није постојала. Аутор, такође, није пропустио прилику да у техничком опису напомене да ће објекат бити изграђен у складу с најновијим хигијенско-техничким прописима.

Последњи забележени ангажман у Бабићевом београдском опусу пред Други светски рат јесте пројекат нове стамбене зграде Еле Фурман Давичо, на углу Гаврила Принципа 34 и Личке, од 29. марта 1941. године.⁸⁰ Ипак, пројекат је остао нереализован како због рата који је уследио тако и због напрасних одлука наручиоца. Наиме, на примедбама статичког ревидента остало је записано да је инвеститор променио одлуку о аутору пројекта, иако је Бабићево решење, супериорно у сваком погледу, било већ разрађено у форми за извођење. Компактне основе станова простурдиране су до детаља, без непотребних двоструких веза и уз пажљив пласман главних просторија за живот према улицама. У естетском смислу, Бабић и на овом пројекту остаје доследан истраживању употребе утискивања танког линијског растера дуж фасаде и двобојне камене интарзије изнад зоне приземља.

Током Другог светског рата, Бабић је био у немачком заточеништву од 22. априла 1941. године,⁸¹ прво у логору Лангвасер у Нирнбергу, а потом у официрском логору у Хамелбургу [Offizierslager XIII-B], где је издржао до самог краја рата и уласка савезничких трупа у Немачку.⁸² Када се вратио у Београд, 4. јула 1945. године, био је пријављен на адреси Мајке Јевросиме 50. Непосредно након повратка из заробљеништва, упутио је молбу Савезном министарству грађевина ДФЈ за запослење у Архитектонском одељењу.⁸³

Убрзо је распоређен на решавање пројеката санација и реконструкција порушеног стамбеног грађитељског фонда у Комунално одељење, Одсек за комуналне грађевине, који је потом трансформиран у фирму „Комграп“.⁸⁴ Први помаци у напредовању појавили су се 23. јула 1945. године, када је постављен на место дневничара-архитекте у привременом својству, с месечним припадностима. На овом месту је с историографског аспекта, као и релевантних архивских података, могуће пратити читав низ неразјашњених околности у којима је Бабић радио у стручним тимовима различитих профила.

Наиме, Министарство грађевина СФРЈ је 2. августа 1945. године донело одлуку да за потребе израде регулационог плана Славонског и Босанског Брода упути *једној свој архитџекџу*, кога ће МГ НР Хрватске ангажовати у секцији за израду регулационих планова наведених градова. Вођа урбанистичког тима је био реномирани хрватски архитекта Антун Улрих.⁸⁵ Министарство грађевина СФРЈ је у међувремену упутило и званичан захтев Персоналном одељењу да Бабића ставе на располагање Хидротехничком одељењу као *одличној стџручњака за хидроџрафију*.⁸⁶ Тек 3. јануара 1946. године Персонално одељење је одговорило да је Бабић већ упућен на дужност у ђердапску администрацију и да им се због тога не може ставити на располагање.⁸⁷ Коначно, 31. јануара исте године, МГ СФРЈ је донело одлуку о Бабићевом премештају у надлежност МГ НР Македоније на пословима израде ГУП Скопље, али данас без прецизнијих информација о његовим задужењима на том обимном пројекту. Последњи званични документ о Бабићевом раду у струци датован је у елаборату од 26. јула 1946. године, када је неколико месеци радио у Пројектантском заводу Србије, где је био ангажован на реконструкцији зграде „Луксор“, девастиране ратом, и њеној пренамени у школску зграду.⁸⁸ Из службених напомена које су лица надређена Бабићу исписала на персоналном досијеу, а у вези с његовим кретањем у служби, може се закључити да је средином 1946. године ипак имао извесних животних проблема оличених

у неуредности свакодневног доласка на посао, што му је замерено и што је могао бити разлог за Бабићево отпуштање и слање у НР БиХ. Последњи датовани документ у тој групи потписан је немоћним, дрхтавим својеручним потписом, потпуно у контрасту са бритким али сталоженим рукописом какав је Бабић оставио на свим документима и цртежима. Од средине 1946. године губи се сваки даљи податак о Бабићевом кретању на терену и у струци, имајући у виду да се са своје последње адресе у Београду одјавио 29. децембра 1946. године, одакле је⁸⁹ отишао у Сарајево.

Две послератне године у Бабићевом животу, и поред расположиве архивске грађе, садрже данас много нејасноћа. Пре свега, у инжењерске ангажмане из области хидрографије увео га је својим препорукама архитекта Никола Добровић (тада на важној функцији у урбанистичком апарату нове државе), но без релевантних доказа о претходном Бабићевом ангажовању у тој делатности.⁹⁰ Осим што је за кратко време стекао репутацију угледног хидрографа (!?) до данас није познато да ли је из тог периода сачувана техничка документација и елаборати који би нам данас указали на више информација о тачним пословима на којима је Бабић радио.

До данас нису утврђене прецизне околности под којима је архитекта Душан Бабић заувек напустио Београд, као ни година, узрок смрти и место где је сахрањен. Вођени претходним, више анегдотским, тумачењима и сећањима о узроку смрти Душана Бабића, анализирана је евиденција свих преминулих у *Књизи лешева* (од природних смрти преко самоубица до последица несрећних случајева), од 1946. до 1952. године за територију града Београда, на основу које се објективно може констатовати да архитекта Душан Бабић није преминуо у Београду током наведеног периода.⁹¹

Ипак, с научне стране гледишта, чини се да је знатно деструктивнија комбинација дезинформација које учествују у креирању механизма нове стварности, искривљене слике истине и субјективно тумачених појава без консултовања релевантне архивске грађе. У таквој атмосфери рађа

се критички парадокс који више сугерише него што дефинише резултате, циљеве и значај валоризације теме која се обрађује, чиме директно дистанцира истраживача од предмета проучавања и тиме умногоме продужава трајање истраживачког процеса.

Иако би се од савременика очекивали релевантни подаци о животу и раду уметника који представља тему истраживања, пре свега кроз сећања на раздобље активног ангажовања у струци, таква очекивања додатно замагљују и онако непрозирни вео истине о животу Душана Бабића.⁹² Да ли је Бабић на крају рата заиста отпутовао у Сарајево или у родну Бањалуку, имајући у виду и могућност да је пребегао у иностранство за Чехословачку?⁹³

Душан Бабић, интелектуалац, школован у Бечу, личност чврсто укорењена у култури модерне идеје, архитекта који је подједнако лако цртао аквареле и перспективе својих пројеката као и што је свирао Шопенове етиде,⁹⁴ смирен, без трун-

ке плаховитости и увек помирљивог, готово флегматичног става, оставио нам је светле примере својих креативних замисли и обогатио амбијенте својом визијом.

Од оних папирних, остало је тек понешто сачувано на избледелим копијама које полако у неповрат нестају. Од оних стварних, зграда у којима се могао уочити неспутан дух непогрешивог градитеља, остало је веома мало и тај деструктивни процес се наставља и у новије доба несмањеном жестином.

Др Иван Р. Марковић,

историчар уметности, самостални истраживач
Београд
jarbol@live.com

Милан П. Миловановић,

архитекта, самостални истраживач
Београд
milanpmilovanovic@gmail.com

НАПОМЕНЕ:

- 1] Којић 1979: 170; Manević 1981: 43–47; Милошевић 1997: 314; Маневић 1999: 13–14; 2008: 17–19; Vogunović 2005: 684–687.
- 2] У личним документима тачан датум рођења Душана Бабића (28. новембар), често је погрешно мешан с датумом његовог крштења (11. децембар), док и година рођења често варира. У *Изводу из матичне књије рођених православне српске цркве Храма Светиога Духа у Бања Луци* (21. јул 1924), као и у молби за стицање унапређења из девете категорије у вишу, осму групу (1928), наведена је 1894. као година рођења. С друге стране, у *Сведочанствима о њоложеном Другом Државном испитију* (5. мај 1923), *Уверењу о часном ошћушијању из војне службе након одслуженог војног рока* (13. јун 1924), *Картиону жишјеља ОГБ* (11. октобар 1927), затим *Службеничком листију* (17. август 1937), и на крају у *Ушћинику Министарства грађевина ДФЈ*, наводи се 1896. као година Бабићевог рођења: Архив Југославије, фонд 62 Министарство грађевина КЈ/ФНРЈ, Чиновнички досијеи Ф 1407; ИАБ Службенички лист Градског поглаварства Београд Б 151, 15/9.
- 3] Душан Бабић је крштен 11. децембра 1894. године у Цркви Светог Духа у Бањалуци, када му је додељено црквено име Војислав: Архив Југославије, Ф 1407.
- 4] Архив Југославије, Ф 1407.
- 5] Као најсликовитија личност из ове групе, нарочито се истицао проф. Мајредер. У знак захвалности због импозантног архитектонског опуса репрезентативних грађевина изграђених на тлу данашње Аустрије с краја XIX и почетком XX века, град Беч је иницирао да се ликови архитекте Карла Мајредера и његове супруге Розе овековече на новчаници од 500 шилинга: https://en.wikipedia.org/wiki/Karl_Mayreder#/media/File:500_Schilling_Rosa_Mayreder_reverse.JPG [28. 2. 2018]
- 6] Ово писмо истовремено представља и први документовани податак о Бабићевом краткотрајном боравку у престоници Краљевине Југославије, с привременом адресом у Балканској 6: Архив Југославије, Ф 1407.
- 7] Председник комисије је био Макс фон Ферштел, а чланови Франц Краус, Емил Артман, Хајлингер и Симони: Архив Југославије, Ф 1407.
- 8] ИАБ Службенички лист Градског поглаварства Београд 314/10 Б.
- 9] Стицање вишег војног чина подразумевало је и повремене планиране активности у одбрамбеном сектору, што доказује Бабићев захтев упућен 19. марта 1926. године Грађевинској дирекцији Сарајева за добијање одсуства у

- трајању од 10 дана (14. јун – 23. јун), због јављања на обавезну војну вежбу: Архив Југославије, Ф 1407.
- 10] *Истио*.
 - 11] *Истио*.
 - 12] Решењем Министарства грађевина од 28. фебруара 1925. године, Душан Бабић је у Грађевинску дирекцију Сарајева ступио на дужност привременог архитектонског приправника у 9. групи I категорије I степена: Архив Југославије, Ф 1407.
 - 13] Већ на почетку службе у Грађевинској дирекцији Бабић је био додељен архитекти Душану Живановићу на извођењу Цркве Светог Николе у центру Бањалуге.
 - 14] На основу визуелне анализе и Бабићевог кретања у струци, односно праћења његовог ангажмана у државној служби, тренутно је могуће препознати архитектонски рукопис овог неимара на основним школама „Мула Мустафа Башескија“ (1928) и „Иван Цанкар“ (1925) у Сарајеву, те Грађанској/Медицинској школи (1932) у Добоју. Милошевић 1997: 314.
 - 15] У Годишњој оцени службеника Грађевинске дирекције Сарајево за 1924. годину наводи се податак да је Бабић на функцији архитекте-инжењера пројектовао школе и план проширења гимназије у Бијељини. У елаборату за 1925. годину наводи се да је *радио на изради њројеката различитих њишова основних школа*, док је 1926. године, на дужности архитекте-приправника, Бабић био ангажован на *изради њишова и сасѡављању елабората за народне основне школе, водио надзор њри грађњи* [нечитко]... *Српско-ѡравославне цркве у Бања Луци. Водио ревизију ѡројектованих и извршених* [нечитко]... *радова*. Архив Југославије, Ф 1407.
 - 16] Бабић је током марта 1925. године самостално учествовао на конкурс за израду идејне скице Павиљона Краљевине Југославије на Светској изложби у Филадельфији. Такође, до данас је остао забележен податак да је био први архитекта који је с Романом Петровићем, академским сликаром родом из Доњег Вакуфа, имао заједничку изложбу у Сарајеву. Милошевић 1997: 314; АЈ МТИ, 286–872–875, Извештај бр. 321, 29. 3. 1926.
 - 17] Vогunović 2005: 687; Кадијевић 2007: 165–166.
 - 18] Архив Југославије, фонд 62 Министарство грађевина КЈ/ФНРЈ, Чиновнички досијеи Ф 1407.
 - 19] Решењем Министарства грађевина од 2. марта 1928. године Бабић је унапређен у сталног архитектонског приправника у 9. групи I категорије с II степеном. Убрзо потом, 19. априла 1928. године, пред трочланом комисијом је положио Државни технички испит. Даље напредовање у Бабићевом раду можемо прецизно пратити већ од 10. маја 1928. године, када је упутио званичну молбу Министарству грађевина о испуњавању услова за унапређење у вишу, 8. групу, на коју је 23. маја исте године добио позитиван одговор. Такође, у Годишњој оцени Архитектонског одељења Министарства грађевина за 1928. годину наводи се да је Бабић био архитекта 8. групе I категорије II степена, да је водио надзор над грађењем Техничког факултета и Државног архива у Београду, као и да је водио ревизије. Архив Југославије, Ф 1407.
 - 20] Интересантно је да као два Зоран Маневић наводи Злоковићеву Хипотекарну банку у Сарајеву и Бабићев конкурсни рад за Ратнички дом у ауторској кохезији, наводећи могућност и трећег аутора, архитекту Војина Симића, *чије је целокујно дело академски обојено и који је Хиѡ-ѡекарну банку ѡѡѡисаѡ заједно са Злоковићем*. Маневић 1979: 133.
 - 21] До напуштања државне службе у Министарству грађевина Бабић је вероватно радио на приватним наруѡбинама пројеката за куће и виле. Међу таквим претпоставкама се у домаћој историографији истиче породична куће браће Паруновић у Власотинцу. Кадијевић и Марковић 1996: 116–119; Валчић 2002: 93–94.
 - 22] На овом месту је неопходно, с аспекта историографије, реаговати веома опрезно, имајући у виду да су наведени Бабићеви разлози за подношење оставке остали до данас недовољно убедљиви, јер је у формуларима за заснивање радног односа, прво у АО МГ, а потом и у ТД ОГБ, у рубрикама везаним за родитеље, породицу и ближе рођаке увек наводио да нема никога.
 - 23] Архив Југославије, Министарство грађевина К. Ј. 62, Општа архива, Цркве, Александар Невски у Београду 1926–1936, Ф 1495. Важно је напоменути да је Бабићево ангажовање у изградњи овог сакралног објекта стриктно инжењерско-техничке природе, у виду надзирања зидарских и извођења армиранобетонских конструкција, колаудација и пријема радова.
 - 24] ИАБ, УГБ, картотека житеља, Душан Бабић.
 - 25] Бабић се у Београду први пут званично пријавио 11. октобра 1927. године, на адреси Вишеградска 12, што се везује за почетак његовог рада у Министарству грађевина, месец и по раније исте године.
 - 26] Према подацима из картотеке житеља (ИАБ, УГБ), Бабић и Богдановић су живели у Злоковићевој кући на Неимару у Интернационалних бригада од 9. маја 1929. до 14. децембра 1933. године. Радили су у импровизованом атељеу у гаражном простору великих димензија. Аутори овог рада најљубазније захваљују архитекти Ђорђу Мојовићу, унуку Милана Злоковића, који је дозволио приступ овим просторијама.
 - 27] Којић 1979: 169–198; Manević 1979: 87–96; Blagojević 2000: 28–36.
 - 28] Маневић 2008: 17.
 - 29] Бабић је 22. априла 1925. године из Грађевинске дирекције Сарајева упутио молбу Министарству грађевина за добијање одсуства од 30 дана због пута у Париз. Потом је 5. маја 1925. године Дирекција Сарајево доставила Министарству грађевина молбу Душана Бабића за добијање одсуства у трајању од 30 дана *ради ѡривајних ѡслова у Паризу – ради сѡудирања модерне архѡиѡекѡуре на изложби декоратѡивне умејѡности*. Одсуство му је одобрено два дана касније.
 - 30] Којић 1939 (1977): 18; Стаменковић 2017: 189–192.
 - 31] Маневић 2008: 17.
 - 32] На седници одржаној децембра 1926. године усвојене су

- скице за Хируршко-уролошки павиљон Опште државне болнице у Београду. Први део радова је изводило предузеће „Савчић и Славковић“ из Београда, надзорни архитекта је био Душан Бабић, а чланови суперколаудирајуће комисије архитекти Димитрије Ж. Јуришић и Гојко Тодић. АЈ, фонд 62 Министарство грађевина КЈ Ф 1407; Тошева 2012: 102.
- 33] Камилић 2008/09: 239–264.
- 34] Маневић 2008: 110.
- 35] Архив САНУ, Историјска збирка 14546, Архива ГАМП.
- 36] *Правда*, 6. фебруар 1930: 6.
- 37] *Полиџика*, 10. јун 1929: 5.
- 38] Којић 1979: 185.
- 39] Ж. Радосављевић 1933: 145–148; Дероко 1985: 193–197; Церанић 2005: 397–412; Јовановић 2007: 189–204.
- 40] Кадијевић 2007: 175–176.
- 41] Митровић 2019: 89–90.
- 42] Подаци о Гудовићевом ангажовању на изградњи, изради детаља и довршењу цркве у Добоју према непубликованом рукопису у архитектвој заоставштини, препис овог рукописа начинио је један од аутора овог рада током 1995. године, постојање оригинала рукописа данас неизвесно.
- 43] Маневић 2008: 321–322; Vogunović 2005: 1043–1044.
- 44] *Полиџика*, 6. јул 1930: 7.
- 45] Игњатовић 2006: 87–118.
- 46] Максимовић 1931: 7; Просен 2014: 435–436.
- 47] Бабић је упутио молбу Министарству грађевина 5. јула 1930. године за издавање уверења да му је уважена оставка на државну службу, наводећи да му је тај документ, који је добио четири дана касније, потребан за *извођење овлашћења праксе цивилној архитекти*. Архив Југославије, Ф 1407.
- 48] ИАБ ТД Ф 25-7-1930.
- 49] Кућа данас не постоји зато што је срушена 2018. године. ИАБ ТД Ф 25-1-1930.
- 50] ИАБ ТД Ф VII-39-1931.
- 51] Кућа данас не постоји зато што је срушена. Просен 2014: 233; ИАБ ТД Ф XXIV-9-1930.
- 52] Ђурђевић 1998/99: 151–171; Vogunović 2005: 1086; Маневић 2008: 55; Латинчић 2011: 169–196; Марковић и Межински Миловановић 2020: 103–110.
- 53] ИАБ ТД Ф 22-14-1932.
- 54] Интересантно је да се ови рељефи непознатог аутора појављују у истом аранжману и димензијама на стамбеној згради у Милоша Поцера 11, Молеровој 54 и Војводе Миленка. Sikimić 1965: 85.
- 55] Цвијић 2014: 97–99.
- 56] ИАБ ТД Ф 8-28-1933.
- 57] Кадијевић 2012: 59–77.
- 58] ИАБ ТД Ф 13-3-1934
- 59] Вајар Ристо Стијовић је дрвени модел ове композиције приказао 1934. године у првом броју словеначког часописа *Arhitektura*.
- 60] Маневић 2008: 19.
- 61] Тошева 1998/99: 136–137.
- 62] Примарни разлози зашто је комисија одбила Бабићев конкурсни пројекат односили су се на потенцијални проблем грејања великог броја просторија, превазилажење задатог габарита грађевине, нефункционалност превеликих тераса и недостатак винског подрума, који аутор није унео у пројекат. С друге стране, интересантан је био предлог комисије упућен ауторима Гојку Тодићу и Душану Бабићу да, ако желе, могу направити нове варијанте својих пројеката уколико се *исправе све слабе стране и израде одговарајуће фасаде*. Тошева 1998/99: 145; Архив Југославије, Фонд Двора 74 Ф 362.
- 63] Део Бабићевог образложења пројекта у техничком опису. Архив Југославије, Фонд Двора 74 Ф 365.
- 64] Кадијевић 1998/99: 115–132; Јовановић 2013: 171–174; Марковић и Межински 2020: 69–81.
- 65] Dobrović 1932: 35.
- 66] ИАБ ТД Ф VIII-19-1936.
- 67] ИАБ ТД Ф XXIV-109-1935.
- 68] На истом месту је постојала изграђена приземна кућа малих димензија, око чијег габарита је Бабић пројектовао и изградио нов конструктивни систем, затварајући стару грађевину са свих страна. Нова кућа данас не постоји јер је срушена 90-их година XX века због изградње низа стамбених објеката према пројекту архитекте Александра Ђокића.
- 69] ИАБ ТД Ф XV-81-1940. Цео пројекат исцртан је у мастилу, могуће и због тога што није било довољно времена за детаљније студије, из чега се сагледава дубок ауторов стваралачки кредо и непосредност, спонтаност изналажења решења. О потреби за непосредним исцртавањем иницијалних замисли без прерада и варијантних скица, једном од аутора овог рада сведочио је и архитекта Владета Максимовић.
- 70] Благојевић 1998/99: 178.
- 71] *Истио*.
- 72] Одлуком Градског поглаварства од 3. марта 1938. године, Техничкој дирекцији је упућен допис о отпуштању свих ангажованих стручњака на изради Регулационог плана Београда. ИАБ Службенички лист Градског поглаварства Београд Б 151, 15/9.
- 73] С обзиром на то да се на фотографији виде на зиду у позадини окачени пројекти тлоцрта Дечје клинике у Тиршовој улици, као и активно суделовање у разговору арх. Ружице Илић, која је дипломирала 1937. године, фотографија је вероватно настала крајем четврте деценије, што доказује нераскидиве везе између Бабића и Злоковића дуже од једне деценије.
- 74] Архив Југославије, Ф 1407.
- 75] Архив Југославије, Ф XVI-15-1931.
- 76] ИАБ ТД Ф I-21-1940.
- 77] ИАБ ТД Ф XVIII-6-1940.
- 78] ИАБ ТД Ф VII-18-1940.

- 79] Локација крематоријума била је предвиђена на углу данашњих улица Северног булевару и Вељка Дугошевића, на рубном делу и тупом углу парцеле Новог гробља, док је наручилац пројекта било Друштво „Огањ“: ИАБ ТД Ф XV-8-1940.
- 80] ИАБ ТД Ф II-31-1946.
- 81] ИАБ Службенички лист Градског поглаварства Београд Б/400 17/30.
- 82] Током маја 1941. године отворен је немачки ратни војни логор у Нирнбергу [Ofлаг XIII-A], али је већ средином 1943. године пресељен три километра јужније у Хамелбург [Ofлаг XIII-B], намењен превасходно за југословенске официре, нарочито из Србије. На крају рата, 6. априла 1945. године, заробљенике је ослободио 47. тенковски батаљон 14. дивизије савезничке војске САД-а, не наилазећи на отпор немачке војске која се претходно повукла са свих позиција у овом логору. Како је америчка војска била у офанзивном кретању према Берлину, сви затвореници су ослобођени и пуштени да се слободно крећу: <http://www.taskforcebaum.de/oflag13/report1.html> [28. 2. 2018]
- 83] Бабић је упутио писмо Савезном министарству грађевина с молбом да га постави за архитекту у Архитектонском одељењу Савезног министарства грађевина. У том писмену обраћању, Бабић наводи да је награђен на 13 различитих конкурса, међу којима је и међународни конкурс за Теразијску терасу, док истовремено истиче податак да му је отац био носилац Ордена Карађорђевог звезде. Осим последњег податка, текст је готово идентичан оном из молбе од 5. новембра 1938. године, за поновно запослење у Министарство грађевина.
- 84] Из овог периода остао је забележен податак да је Бабића пре 14. маја 1945. године Персонални одсек НО VII Реона запослио на тлу Војводине, без прецизнијих података у којем месту и на којим пословима.
- 85] Бабић је живео у Загребу од 11. фебруара 1946. до 30. марта 1946. године. Постоји реална могућност да је Бабић у Загребу могао остварити ближи професионални контакт са својим хрватским колегом Улрихом, имајући у виду да је на истој адреси (Месничка 25) примао плату.
- 86] Архив Југославије, Ф 1407.
- 87] *Истио.*
- 88] Бабић је био ангажован на различитим пословима статике, пренамене и реконструкције палате „Луксор“ за потребе Високе комерцијалне школе у Београду. Шеф у Пројектантском заводу Србије био му је у то време архитекта Момчило Белобрк: ИАБ Биоскоп „Луксор“ Балканска 2 Ф 2-IV и ИАБ ТД Ф III-27-1922.
- 89] Архив Југославије, Ф 1407.
- 90] *Истио.*
- 91] *Књижа лешева за период 1946–1952*, Институт за судску медицину „Др Милован Миловановић“ Београд.
- 92] Архитекта и академик Бранислав Којић у својим сећањима наводи кратко запажање: *не знам шта је радио* [Душан Бабић] *и где је живео после расформирања Групе, њј. после 1934. године, а не знам ни шта је са њим данас* (Којић 1979: 170). С друге стране, архитекта Бранислав Маринковић је у усменом исказу скренуо пажњу др Зорану Маневићу да је Бабић у *настојућој нервној распројекцији извршио самоубиство на традицијској палати СИВ на Новом Београду, непосредно пре него што је трајно за дуго низ година била обустављена* (Маневић 2008: 17). Архитекта Момчило Белобрк је у својим сећањима др Зорану Маневићу саопштио, *Душан Бабић се убио пре рата*, што је у датом низу и најнеобичнија изјава јер је током друге половине 1946. године архитекта Белобрк, тада шеф Архитектонског бироа у Пројектантском савезу Србије, био шеф Душану Бабићу (ИАБ Биоскоп „Луксор“ Балканска 2 Ф III-27-1922). Свакако, најупитније је сећање академика Ђорђа Злоковића, који је често мењао ставове по питању прецизности сећања на архитекту Бабића из послератног периода, од тога да се не сећа тог архитекте, преко детаљног личног описа да је *био бескрајно уредан у личној хигијени, имајући само јар одела која је носио њиховој бесирекорно издвојене беле кошуље. Миран и њих, никада се није ничим истицао. Живео је за свој њосао* (изјаве из 2006. године ауторима овог рада), до сатиричне дескрипције Бабића као *омањег расјом, њада већ најло удељалој с очигледним знацима нервне најнејосјости* (Маневић 2008: 17). Анализом Бабићевих фотографија и личне физиономије, може се оправдано констатовати да последњи опис делује неубедљиво и чак произвољно.
- 93] Постоји оправдана сумња да су послератне изјаве сарадника и пријатеља биле организовано оркестриране у циљу заштите Бабићевог идентитета и веће могућности да остане анониман у иностранству. С друге стране, врло је могуће да је Бабић пребегао у Чехословачку код Јана Дубовог, који се тих послератних година трајно преселио из Скопља у Храдец Кралове, а потом у Либерец на југоистоку данашње Републике Чешке. Велико пријатељство двојице сарадника доказује и податак да је Дубови свом сину дао име Душан.
- 94] Податак о ширини Бабићевих интересовања према усменом саопштењу др Зорана Маневића једном од аутора овог рада.

ЛИТЕРАТУРА:

- Алексић, Д. (1929), Изложба модерне архитектуре у Уметничком павиљону, *Време*, 10. јун: 3.
- Благојевић, Љ. (1998/1999), Породична кућа у модерној архитектури Београда у периоду између два светска рата : Критичка анализа четири антологијска примера, *Годишњак града Београда XLV–XLVI* (Београд): 173–194.
- Влагојевић, Лј. (2000), *Moderna kuća u Beogradu 1920–1941*, Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Валчић, Д. (2002), *Градињелско наслеђе Власојинца*, Власотинце: Народна библиотека „Десанка Максимовић“.
- Вогуновић, С. (2005), *Архитектонска енциклопедија Београда XIX и XX века*, Beograd: Beogradska knjiga.
- Бошковић, Ђ. (1930), Модерна архитектура на изложби „Облика“, *Српски књижевни гласник* (Београд): 214–219.
- Дероко, А. (1985): Наставак радова на зидању цркве Светог Саве, *Годишњак града Београда XXXII* (Београд): 193–197.
- Dobrović, N. (1932): U odbranu savremenog graditeljstva, *Arhitektura 2* (Ljubljana): 33–36.
- Довршење дома Београдских инжењера и архитеката: Спасена је част београдских архитеката (1934), *Полијика*, 25. октобар: 13.
- Ђурђевић, М. (1998/1999): Прилог проучавању делатности архитекте Валерија Владимировича Сташевског у Београду, *Годишњак града Београда XLV–XLVI* (Београд): 151–171.
- Игњатовић, А. (2006): Дом удружења југословенских инжењера и архитеката у Београду, *Наслеђе VII* (Београд): 87–118.
- Јовановић, Ј. (2013): Виктор Викторович Лукомски – прилог за биографију, *Наслеђе XIV* (Београд): 171–174.
- Јовановић, М. (2007), *Српско црквено градињелство и сликарство новије доба*, Београд: Завод за уџбенике.
- Јовановић, М. (2007), *Храм Светиої Саве у Београду*, Београд: Коларчева задужбина.
- Кадијевић, А. и Марковић, С. (1996), *Градињелство Лесковаца и околине између два светска раја*, Београд: Народни музеј Лесковац.
- Кадијевић, А. (1998/99): Београдски период рада архитекте Виктора Викторовича Лукомског (1920–1943), *Годишњак града Београда XLV–XLVI* (Београд): 115–132.
- Кадијевић, А. (2007) *Један век изражења националної сїила у српској архитектури*, Београд: Грађевинска књига.
- Кадијевић, А. (2012): Експресионизам у београдској архитектури (1918–1941), *Наслеђе XIII* (Београд): 59–77.
- Камилић, В. (2008/09): Осврт на делатност Групе архитеката модерног правца, *Годишњак града Београда LV–LVI* (Београд): 239–264.
- Којић, Б. (1976), Група архитеката модерног правца, *ИТ Новине*, 9. јануар; 16. јануар; 6. фебруар; 13. фебруар; 27. фебруар.
- Кojić, В. (1977), *Symbolizam u arhitekturi*, u: Spomenica profesora arhitekте Branislava Ђ. Kojića, zbornik radova, Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu: 16–18.
- Којић, Б. (1979), *Друштвени услови развїика архитектоне стїуре у Београду 1920–1940. године*, Београд: САНУ.
- Латинчић, О. (2011), Валериј Владимирович Сташевски (1882–?) у Београду, *Наслеђе XII* (Београд): 169–196.
- Максимовић, Б. (1931), Изложба скица за зграду Привилеговане аграрне банке, *Полијика*, 20. фебруар: 7.
- Маневић, З. (1979), *Појава модерне архитектїуре у Србији*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Универзитет у Београду.
- Maneвиć, Z. (1981): Dušan Babić, *Izgradnja 2* (Beograd): 43–47.
- Маневић, З. (1999), *Лексикон српских архитеката XIX и XX века*, Београд: Клуб архитеката и Грађевинска књига.
- Маневић, З. (2008), *Лексикон неимара*, Београд: Грађевинска књига.
- Маринковић, М. (2005), *Архитектїонска ѱласїика јавних објеката Београда (1918–1941)*, магистарски рад, Филозофски факултет, Универзитет у Београду.
- Марковић, И. Р. и Межински Миловановић, Ј. (2020), *Српска црква, руска рука : православне цркве и капеле на територији Србије из опуса руских архитеката емиграната : (архитектура и живопис 1918–1941)*, Београд: Хералдички клуб.
- Милошевић, В. П. (1997), *Архитектїуре у Краљевини Јуїославији (Сарајево 1918–1941)*, Србиње: Просвјета.
- Митровић, В. (2019), Карло Барањи и Злата Марков-Барањи : Међуратни скулпторски опус, *Грађа за проучавање сїоменика кулїуре Војводине XXXII* (Нови Сад): 85–100.
- Модерна архитектура у иностранству : предавање арх. г. Душана Бабића (1930), *Правда*, 6. фебруар: 6.
- Отварање првог Салона Архитектуре (1929), *Полијика*, 10. јун: 5.

Поповић, Б. (1930), Како ће изгледати Теразијска тераса, *Политика*, 6. јул: 7.

Просен, М. (2014), *Ар деко у српској архитектури*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Универзитет у Београду.

Радосављевић, Ж. (1932), Катедра православа : Храм Св. Саве, *Годишњак и календар Српске православне епархије за јужну југину 1933* (Београд), 145–148.

Sikimić, Đ. (1965), *Fasadna skulptura u Beogradu*, Beograd: ZZSKGB.

Стаменковић, А. (2017), *Архитектура националних историјских Србије и Југославије на међународним изложбама 1900–1941*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Универзитет у Београду.

Тошева, С. (1998–1999): Конкурс за Бели двор на Дедињу, *Годишњак града Београда XLV–XLVI* (Београд): 135–149.

Тошева, С. (2012), *Архитектонско одељење Министарства грађевина Краљевине Југославије и његов утицај на развој грађевина у Србији између два светска рата*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Универзитет у Београду.

Цвијић, С. (2014), *Модерна стамбена архитектура* : Бањалучка 1929–1941, Београд: Задужбина Андрејевић.

Церанић, М. (2005): Неовизантијски елементи у архитектури Храма Светог Саве на Врачару, *Зборник радова Ниш и Византија III* (Ниш): 397–412.

ИЗВОРИ:

Архив Србије, Збирка планова, скица и уметничких слика ПС - 1.

Архив Југославије, фонд Двора 74 Ф 362, 365.

Архив Југославије, МТИ, 286–872–875, *Извештај бр. 321*, 29. 3. 1926.

Архив Југославије, фонд 62, Министарство грађевина КЈ Ф 1407

ИАБ Службенички лист Градског поглаварства Београд

ИАБ Биоскоп „Луксор” Балканска 2 Ф 2-IV

ИАБ, УГБ, картотека житеља

Summary: IVAN MARKOVIĆ, MILAN MILOVANOVIĆ

ARCHITECT DUŠAN BABIĆ – RECONSTRUCTION OF IDENTITY

In more recent Serbian historiography to this day, the evaluation of individual works in the *oeuvre* of architect Dušan Babić has been of sporadic interest of researches writing expert and scientific articles, critical reviews and lexicon entries, while the reconstruction of the identity of this architect's life in continuity has remained incomplete. The complex architectural narrative of Babić's *oeuvre* stemmed directly from the strict teachings of the Viennese art academy, a multitude of shapes and forms of the waning Academicism and the avant-garde Modernist architecture, but also from his artistic sensibility for producing new solutions and venturing into experimentation. The origin of such narrative lies in the very education of the Serbian architect, in the fundamental stylistic diversities that permeated the interwar era, in his cooperation with the like-minded colleagues such as Jan Dubovi, Branislav Kojić and Milan Zloković, in the various demands of local clients, and his constant seeking for work, with the latter having in fact the greatest impact on Babić's personality.

Although constantly in the cultural limelight, in his engagement in the Modern Architects Group (Grupa arhitekata modernog pravca – GAMP), the works he presented in exhibitions and

salons of architecture, his lectures and regular meetings with the extended members of GAMP, Babić did not seek to promote a private life of an artist, but directed his whole creative effort into finding solutions to the designing tasks. Without contemporaries, family and close friends who would shed light on Dušan Babić, today, over fifty structures of different purposes erected in Belgrade, Sarajevo, Banjaluka, Doboj, Vlasotince, etc., stand as dumb witnesses of his time bearing his signature, and can all be listed among the threatened architectural heritage.

Ivan R. Marković, PhD

Art historian, Independent researcher
Belgrade
jarbol@live.com

Milan P. Milovanović

Architect, Independent researcher
Belgrade
milanpmilovanovic@gmail.com

Illustrations:

- Fig. 1 Architect Dušan Babić (Historical Archives of Belgrade, the Official Gazette of the Belgrade City Authorities)
- Fig. 2 The Church of the Holy Apostles Peter and Paul in Doboj, around 1939 (from private collection)
- Fig. 3 Dragica Protić's family house at 9 Žanke Stokić Street (Маневић, З. (1999), Лексикон српских архитеката XIX и XX века, Београд: Клуб архитеката и Грађевинска књига)
- Fig. 4 Dragutin Smejkal's family home at 9 Bregalnička Street (Historical Archives of Belgrade, IAB TD OGB F 13-3-1934)
- Fig. 5 The Princes' Villa, a competition entry, an aerial view, 1934 (Archives of Serbia, the Collection of Plans, Drawings and Paintings PS – 1.)
- Fig. 6 The Princes' Villa, a competition entry, ground floor plan, 1934 (Archives of Serbia, the Collection of Plans, Drawings and Paintings PS – 1.)
- Fig. 7 The family house of brothers Dušan and Vladislav Novosel at 9 Dr Milutina Ivkovića Street, tore down in the 1990s, a perspective view (Historical Archives of Belgrade, IAB TD OGB F 16-22-1923)
- Fig. 8 The family house of brothers Dušan and Vladislav Novosel at 9 Dr Milutina Ivkovića Street, tore down in the 1990s, the ground floor and first floor plans (Historical Archives of Belgrade, IAB TD OGB F 16-22-1923)
- Fig. 9 Stevan Ćurčić's family house at the corner of Bilečka and Pukovnika Pejovića streets, the façades and cross sections (Historical Archives of Belgrade, IAB TD OGB F XV-81-1940)
- Fig. 10 Stevan Ćurčić's family house at the corner of Bilečka and Pukovnika Pejovića streets, floor plans (Historical Archives of Belgrade, IAB TD OGB F XV-81-1940)
- Fig. 11 Architect Milan Zloković (left), architect Ružica Ilić (centre), and architect Dušan Babić (right), sometimes after 1935 (the photo library of Milan Zloković Foundation)